

Darija Gabrić-Bagarić

MORFOLOŠKA PRILAGODBA POSUĐENICA U "DIJALOZIMA GRGURA VELIKOGA" IZ 1513. GODINE

U radu se razmatraju problemi morfološke prilagodbe romanskih posuđenica u prijevodu *Dijaloga Grgura Velikoga* iz 1513. g. Tekst je preveden s talijanskog jezika, ali je raščlamba pokazala da na tip prilagodbe utječu značajke venecijanskog dijalekta i modeli učvršćeni u živim primorskim govorima.

Jezično posuđivanje kao sociolingvistička pojava uvjetovano je nizom izvanlingvističkih okolnosti i brojnim lingvističkim čimbenicima. I dok su izvanlingvistički uvjeti posuđivanja gotovo isti u prošlosti i danas (gospodarske, političke, kulturne veze), jezični čimbenici posuđivanja dosta se razlikuju. Za posuđivanje u suvremenom jeziku kao i za posuđivanje u starijim fazama jezika važno je pitanje genetske srodnosti jezika-davaoca i jezika-primaoca, proširenost posuđivanja u jezičnoj zajednici, status govornika (bilingvni, multilingvni) — sudionika u posuđivanju, prestižnost jezika-davaoca u kulturnom smislu, izgrađenost jezika-primaoca. U dijakronoj perspektivi ovim se elementima dodaje još i vrijeme posuđivanja, stupanj razvoja jezika-primaoca, odnos dijalekt — književni jezik u jeziku-primaocu, a mogli bi se navesti i neki manje važni elementi. Za ilustraciju ove tvrdnje dovoljno je pregledati nekoliko radova (studija, knjiga, članaka) koji se bave posuđivanjem u suvremenom jeziku i usporediti ih s istraživanjem posuđenica u jeziku starijih hrvatskih pisaca, pa da se razlike u pristupu, opsegu i vrsti problema odmah uoče¹.

Na hrvatskom prostoru problem jezičnog posuđivanja u dijakroniji osobito je složen u primorskih pisaca, i čakavaca i štokavaca, jer je posuđivanje određeno odnosom supstrata i adstrata. Hrvati su naseljavanjem na jadransku obalu došli u dodir s balkanskim latinitetom, te sa dalmatoromanskim jezikom u dal-

¹ R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, izd. JAZU, Zagreb 1986, 29-35; I. Nyomárkay, *Strane riječi u hrvatskosrpskom/srpskohrvatskom jeziku*, Budimpešta 1984; J. Hyrkkänen, *Der lexikalische Einfluss des Italienischer auf das Kroatische des 16. Jahrhunderts*, Helsinki 1973; M. Rešetar, *Jezik Marina Držića*, Rad JAZU, knj. 248.

matinskim gradovima. Priznavanjem Rimske crkve upoznali su latinski književni jezik, a kasnije političke, gospodarske i kulturne veze dovele su ih u kontakt s talijanskim književnim jezikom i posebno – nakon mletačkih osvajanja – s venecijanskim dijalektom, što će u znatnoj mjeri obilježiti i žive primorske govore i književni izraz primorskih pisaca.

Budući da je u bogatoj znanstvenoj literaturi osvijetljen čitav kompleks romanskih posuđenica (podrijetlo, fonološka i morfološka prilagodba, procesi izmjena pri ulasku u žive hrvatske govore), ovaj rad će se baviti pitanjem funkcioniranja posuđenica u određenom književnom tekstu s početka 16. st., do kada su načela prilagodbe već usvojena i postala model po kojemu se novoprimiteljni likovi ponašaju².

Ovaj rad, dakle, neće biti studija podrijetla romanizama, etimona pojedinih leksema, već će se baviti problemom djelovanja aloglotskog elementa u sustavu hrvatskog književnog jezika (s čakavskom podlogom) na početku 16. st. Tekst podvrgnut raščlambi je rukopisni prijevod poznatog nabožno-poučnog teksta *Dijalozi Grgura Velikoga*, što ga je u Splitu načinio 1513. g. autor skriven iza inicijala M.N³.

Autor *Dijaloga* je papa Grgur Veliki (na papinskoj stolici 590-600), djelo je napisano latinski 593. ili 594. godine i ubrzo postalo vrlo popularno. *Dijalozi* su umnoženi u bezbroj rukopisa i prijepisa, a nije neznatan ni broj prijevoda. Prvi prijevod (na grčki jezik) datira iz 752. g.; već u 9. st. nastaje i staroslavenski prijevod. Na talijanskom jeziku postoji nekoliko prijevodnih verzija, a splitski tekst je vjerojatno nastao prema Torresanijevu izdanju iz 1487. godine, koje je opet identično tzv. Cavalkinjoj inkunabuli *Dijaloga* iz 1475. g.⁴

Interes za ovaj tekst bio je od njegove pojave vrlo velik, jer su u Grgurovu djelu onovremeni čitatelji vidjeli ne samo lako štivo što bi služilo zabavi i nenaumljivoj pouci, već i svojevrsno historijsko vrelo. U *Dijalozima* se govori o događajima koji graniče s čudom, pripovijedaju se svetačke legende, postavljaju analogije s čudima iz Svetog pisma, tako da je djelo imalo ogromnu čitateljsku publiku. Prevođenje takvoga djela na hrvatskim prostorima na početku 16. stoljeća znak je da u to vrijeme u našim krajevima postoji publika sklona da prihvati europsku literarnu produkciju. Prevoditelj *Dijaloga* na hrvatski jezik us-

² O posuđenicama romanskog podrijetla v. rad Ž. Muljačića, *Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st.*, Rad JAZU 327, Zagreb 1962; 348-368 i tamo citiranu literaturu; zatim P. Skok, *Leksikologijske studije*, Rad JAZU 272; 5-90; C. Tagliavini, *Sugli elementi italiani del croato*, u knjizi *Italia e Croazia*, Roma 1942; 377-454.

³ Prema mišljenju dr. V. Putanca pod inicijalima M.N. krije se Marcus Natalis, koji je živio u Splitu kao kanonik u vrijeme nastanka ovog prijevoda. O njemu govori Ksenija Režić u članku *Nepoznato o poznatom*, Čakavska rič 1-2, Split 1982; 25. Tekst *Dijaloga* objavio je J. Hamm u 38. knjizi niza *Stari pisci hrvatski* pod naslovom *Hrvatska proza Marulićeva vremena I*, JAZU, Zagreb 1978.

⁴ Hamm, predgovor izdanju *Dijaloga*, *Stari pisci hrvatski* 38; 31.

pio je sačuvati stil lake naracije, zanimljiva i slikovita izlaganja čuda, te uvjerljivost dijaloga između Grgura i Petra, što se smatra najvećom vrijednošću originala⁵.

Splitski prijevod *Dijaloga* spada u prozu Marulićeva vremena. Nastao je u ono vrijeme kad je već Marulić svršio prijevod Kempisova *Pisma od naslidovanja Isukrsta* (1500), kad je i *Judita* već stvorena, kad postoji splitski krug kao književna i jezična datost.

Karakteristična je za starija književna razdoblja jezična podvojenost između prozних i stihovanih dijela, što se osobito očituje na planu leksika. Dok su pjesnici (stihotvorci) skloni jezičnom čistunstvu, prozni su tekstovi prepuni tuđica i posuđenica, od jezičnog čistunstva dosta su daleko. Klasične su u tom smislu usporedbe što ih je pravio M. Rešetar za dubrovačku literarnu produkciju, posebno za odnos poetskih i prozних djela M. Držića.⁶ Već i površan pogled na splitski prijevod *Dijaloga* otkriva znatan broj posuđenica. Možemo ih objašnjavati, s jedne strane, činjenicom da je u pitanju prijevodna proza, pa su posuđenice odraz piščeva odnosa prema izvorniku, a s druge strane – kako je prozni tekst jezično bliži kolokvijalnom idiomu – posuđenice su mogle prodrijeti iz živoga splitskoga govora.

U monografskim opisima jezika starijih pisaca i pojedinih primorskih govora posebna se pozornost posvećuje posuđenicama (tuđinkama, kako ih poneki pisci nazivaju), objašnjava se njihovo podrijetlo, određuje semantička pripadnost posuđenica, razmatraju načela prilagodbe. Najopsežnije djelo koje se bavi posuđenicama iz talijanskog jezika u književnosti primorskog kruga u 16. stoljeću je monografija Jukka Hyrkkänen *Der lexikalische Einfluss des Italienischen auf das Kroatische des 16. Jahrhunderts*, u kojem pored opsežnoga glossara s potvrdama nalazimo i tumačenja podrijetla, razlike između književnog talijanskog lika pojedinog leksema i talijanskih dijalekatskih oblika, uspostavljene su paralele između latinskog, talijanskog i hrvatskog jezika za pojedine osnove i zasebne lekseme, dane su osnovne naznake principa fonološke prilagodbe. Nije izostala ni analiza na semantičkoj razini s obzirom na sferu uporabe.⁷

Ova knjiga poslužila je I. Nyomárkayu pri pisanju studije *Strane riječi u hrvatskosrpskom/srpskohrvatskom jeziku* da bi pokazao kako se odvija proces prilagodbe posuđenica u jeziku uopće. Nyomárkay je izdvojio sve dočetakke registrirane u Hyrkkänenovu glossaru i usporedio ih s dočecima koje isti leksemi (posuđenice) imaju u suvremenom jeziku, da bi iz te usporedbe izvukao zaključak da je “16. stoljeće početna faza morfološke adaptacije stranih riječi, glagola, imenića i pridjeva”.⁸

⁵ Hamm, o.c.; 37.

⁶ Rešetar, *Jezik M. Držića*, Rad JAZU 248; 108.

⁷ Hyrkkänen, o.c.; 65-72; 558-586; 586-509.

Zaista, kad se ima uvid u Hyrkkänenov glosar i suvremeno stanje, izgledalo bi da je 16. st. neki početak, a suvremeni lik završna faza prilagodbe. Međutim, ako se samo malo zagledamo u jezik pisaca sa samog početka 16. stoljeća i u jezik tekstova prethodnih razdoblja (*Red i zakon sestara dominikanki* – 1345; *Žića svetih otaca* – oko 1400; *Odlomak Korčulanskog lekcionara* – 14. st.; primorski lekcionari – 15. i početak 16. st.; glagoljski zbornici – 15. st., dubrovačko *Libro od mnozijekh razloga* – 1520), uočiti ćemo da je proces posuđivanja i prilagođavanja posuđenica do 16. st. već daleko odmakao. Prilagodba je očito tekla paralelno s posuđivanjem, pa su do početka 16. stoljeća već postojala formirana načela adaptacije. Tipovi prilagodbe stariji su od konkretnih potvrda što ih daje Hyrkkänen u svom glosaru, a stariji su svakako i od konkretnih riječi zabilježenih u prijevodu *Dijaloga*.⁹ Sa sigurnošću se može pretpostaviti da su modeli prilagodbe živjeli u organskom idiomu i upravljali procesom prilagođavanja svake novoprimitljene riječi.

U našem slučaju to znači da prevoditelj *Dijaloga* pri preuzimanju strane riječi i pri njezinoj prilagodbi u posuđenicu raspolaže gotovim modelom, nezamjenjivim kad god želi popuniti lakunu u vlastitom jeziku. Naravno, jedan broj posuđenica, jako starih i davno primljenih, prevoditelj je imao u svom rječničkom fondu i možda ih nije ni osjećao kao strani element. O takvima ovdje neće biti riječi. Takve su posuđenice npr. *pop*, *opat*, *biskup*, *molstir/mostir*, *kruna*, *cesar*, te jako stari kršćanski termini kao *kalež*, *oltar*, *djaval*, *žakan*.

Prevodeći jedan specifičan tekst, tekst koji nema ustaljen način izricanja misli, kao što zna biti u nabožnim tekstovima, u molitvama, molitvenim formulama, zatim zakonicima i uopće u administrativno-pravnim spisima, prevoditelj je morao preuzeti čitav niz stranih riječi iz izvornika. Talijanski jezik izvornika bio je za njega jezik-davalac, a kao jezik-primalac pojavljuje se hrvatski čakavski dijalekt, uzdignut na razinu književnog jezika. Jedan broj posuđenica potječe iz latinskog jezika i taj sloj ima posebna pravila prilagođavanja, te, konačno, jednom broju posuđenica podrijetlo je sigurno dalmatoromansko i njihova je prilagodba davno završena.

U ovom radu razmatrat će se morfološka prilagodba posuđenica u *Dijalozima Grgura Velikoga*. Posuđenice će biti promatrane prema vrsti riječi (imenica,

⁸ Nyomárkay, o.c.; 13.

⁹ Za potvrde iz starih djela osim *Akademijina Rječnika* (ARj) konzultirani su radovi dr. Dragice Malić, "*Red i zakon*" *zadarskih sestara dominikanki iz 1345. godine*, Rasprave Instituta za jezik 3, Zagreb 1977; 59-128; *Prilog istraživanju hrvatske latiničke književnosti 14. stoljeća – Odlomak Korčulanskog lekcionara*, *Croatica* 31-32, Zagreb 1989; 7-56; *Kompjutorska obrada starohrvatskog latiničkog rukopisa 14. stoljeća "Odlomak Korčulanskog lekcionara"*, Zagreb 1992; *Kompjutorska obrada starohrvatskog latiničkog rukopisa 14. st. "Žića svetih otaca"*, Zagreb, 1992.

pridjev, glagol), prema rodu i deklinacijskom tipu u jeziku-primaocu i jeziku-davaocu, te konačno prema podrijetlu.¹⁰

Morfološka prilagodba

Među posuđenicama najveći je broj imenica, zatim po brojnosti slijede glagoli, dok su pridjevi i prilozi sasvim rijetki. Takav brojčani odnos nije odlika samo ovog prijevoda, već je i u ostalim djelima starije hrvatske književnosti kao i u suvremenom jeziku lako zapaziti brojčanu nadmoć imenica nad ostalim vrstama riječi. To se tumači činjenicom da imenice označavaju predmete, odnose, institucije, više kulturne potrebe i navike što se imenuje posuđenicom, dok se oznake svojstva i oznake radnje rjeđe označavaju stranom riječju.¹¹

Adaptacija imenica

Pri morfološkoj prilagodbi posuđenih imenica istovremeno se otvara problem osnovnog oblika i problem gramatičkog roda, a od razrješavanja tog sklopa izravno ovisi deklinacijski tip koji će posuđenica dobiti. U posuđenicama suvremenog jezika taj se odnos označava kao spoj osnovnoga i tvorbenoga morfema (ili – prema Filipovićevoj terminologiji – kao spoj *slobodnog i vezanog morfema*), pri čemu se na osnovnom morfemu ne događaju morfološke prilagodbe, mada fonoloških izmjena može biti, a adaptaciji se podvrgava tvorbeni morfem, dakle, onaj dio riječi koji je jezični znak roda, imeničkog tipa i deklinacijskog obrasca.¹²

Najjednostavniju sliku morfološkog prilagođavanja imamo u imenica ženskog roda na *-a*, kako onim podrijetlom iz talijanskog jezika, tako i onim latinskog podrijetla. Rod i u jeziku-primaocu ostaje ženski, dočetak *-a* se ne mijenja i imenice prihvaćaju hrvatsku deklinaciju imenica na *-a*. Latinskog su podrijetla u *Dijalozima*: *cela* 75 (*cella*), *diskordija* 212 (*diskordia*), *hostija* 211 (*hostia*), *relikvija* 155 (*reliquia*), *regula* 114 (*regula*), *šentencija* 81 (*sententia*):

Iako bi fonetizam po kojem izvorno *s* prelazi u *š* davao mogućnost zaključka da su i ove riječi primljene preko talijanskog, mislim da je *s* obzirom na karakter leksema (crkveni termini i apstraktne imenice) uputnije pretpostaviti latinski jezik kao izvor. Venecijanski fonetizam odraz je piščevih govornih navika.

Imenica *herezija* 158 (lat. *haeresis*) primljena je kao imenica na *-a*, vjerojatno posredovanjem talijanskog lika *eresia*, ali upravo početno *h* ukazuje na

¹⁰ Raščlamba problema temeljena je na Hammovu izdanju *Dijaloga*, što znači da su primjeri navođeni u Hammovoj transkripciji. Sve eventualne greške te transkripcije nužno su prisutne i u ovom radu. Uz svaki primjer broj označava stranicu Hammova izdanja.

¹¹ M. Rešetar, *Dubrovački Zbornik od 1520. godine*, Beograd 1933; 275.

¹² Filipović, o.c.; 119-126.

njeno latinsko podrijetlo. Gotovo bi se mogla pretpostaviti kontaminacija latinskog početnog /h/ i talijanskoga dočetka *-ia*.

Talijanskoga su podrijetla imenice: *bakita* 133 (*bachetta*), *fortuna* 81 (*fortuna*), *grota* 146 (*grotta*), *kandela* 82 (*candela*), *kuntrata* 167 (st. tal. *contrata*), *kupert* 90 (*coperta*), *lemozina* 89 (*lemosina*), *meštija* 77 (*maestria*), *oferta* 156 (*offerta*), *preša* 91 (*prescia*), *škina* 96 (*schiena*, ven. *scena*), *špija* 144 (*spia*), *terca* 144 (*terza*). Za jedan broj imenica teško je s apsolutnom sigurnošću odrediti jezik-davalac, jer bi to podjednako mogao biti i talijanski, na što upućuje fonetska interpretacija, kao i latinski – na što pak upućuje semantika. Primjeri toga tipa su: *almožina* 91 (lat. *elemosina*), *pištula* 188 (lat. *epistola*, ven. *pistola*), *lečencija* 74 (lat. *licentia*, tal. *lizencia*), *medišina* 126. Kako su to riječi koje se rabe u govornim idiomima Primorja, sigurno je da su ušle vrlo davno preko crkvenog jezika (latinskog) i jezika kulturnih medija što su dolazili s druge strane Jadrana. Njihova prilagodba je sasvim providna, tako da je tu pitanje podrijetla jedini problem.

Pojavnice u tekstu *Dijaloga* pokazuju deklinaciju tipičnu za čakavski dijalekt 16. stoljeća: brez *almožine* 91; ule za *kandele* 82; hodeći po *kuntrati* 167; noseći *ofertu* 159; u jednoj *groti* 146; njihovimi *relikvijami* 153; od *medišin* 126 (G pl).

Složeniji problem predstavljaju imenice ženskog roda na *-i(j)on/-i(j)un*, prema kojima u latinskom jeziku stoje imenice ženskog roda na *-io* (G sg. *-ionis*), u talijanskom su također ženskog roda na *-ione*, a u mletačkom dijalektu na *-ion*. Sve su takve imenice u tekstu *Dijaloga* ženskog roda na suglasnik s deklinacijom kao stare *i*-osnove, što je određeno činjenicom da u hrvatskom jezičnom sustavu imenice na suglasnik mogu biti ili muškog roda ili ženskog *i*-deklinacije. Ženski rod na *-e* u hrvatskom sustavu ne postoji, pa stoga nije mogao biti sačuvan talijanski lik. Venecijanski je lik ovdje bio prihvaćen već u starijim razdobljima, tako da je prevoditelj *Dijaloga* imao gotov uzorak za prilagodbu ovog imeničkog tipa.

Iz tog razloga ćemo usporediti primjere iz *Dijaloga* s potvrđama iz jednog broja starijih djela i djela suvremenih našem piscu.¹³

¹³ Radi preglednosti donosimo tablični prikaz potvrda i usporedbi s tekstem *Dijaloga*. Kratice za starija djela su sljedeće: *Bernardinov lekcionar* – Bl; *Dijalozi Grgura Velikoga* – Dij; *Marin Držić* – MD; *dubrovačko-dalmatinski pisci* – dd; *govor Dubrovnik* – Dbk; *govor Vrbnika* – Vr; *istarski govori* – ig; *Kapitol senjski* – Ks; *Bartol Kašić* – Kš; *Kolunićev zbornik* – Kz; *Korčulanski lekcionar* – Kl; *Korizmenjak* – Kor; *Libro od mnozijek razloga* – Lb; *Marulić M, Judita* – Jud; *Marulić, Pismo od naslidovanja* – Nsl; *Mirakuli* – Mk; *Monumenta croatica* – Mc; *Nalješković Nikola* – Nšk; *Naručnik* – Nr; *Red i zakon zadarških sestara dominikanki* – Rz; *Pariški kodeks* – PK; *sjevernodalmatinski otočki govori* – sd; *Tranzit* – Trz; *Žića svetih otaca* – Žć. V. *Popis knjiga i rukopisa upotrijebljenih za ARJ*, Zagreb 1910.

Dijalozi

devoci(j)un	Lb	Nsl	
devoci(j)on	Lb, Žć	Nsl	Bl, Mc
inkantaci(j)un			
komuni(j)on			
obligaci(j)on			
pročesi(j)on	Lb	dd	
pošeši(j)on	Žć		Kz, Nr

Primjeri: za veliku *devoci(j)un* 147; ćia velike *devoci(j)oni* 129; s velikom *devoci(j)onju* 114; onu herezijsku *komuni(j)on* 160; od svake *obligaci(j)oni* 70; takvu *pročesio(j)on* čineći 159; kupiti *pošeši(j)oni* 142; dilak jedne *pošeši(j)oni* 152; čineći *inkantaci(j)uni* 94.

U jeziku uspoređivanih djela nalaze se i neke druge imenice s ovim dočetakom, što pokazuje produktivnost ovog tvorbenog morfema i proširenost ovog tipa imenica uopće (intencijon-Žć, vizijun-Nsl, kveštijun-Jud), a ovakve su tvorbe osobito brojne u govoru Vrbnika i Dubrovnika, što pokazuje njihovu proširenost na čitavom potezu hrvatskih dodira s romanskim jezičnim elementima, od krajnjeg sjeverozapada do krajnjeg jugoistoka.¹⁴ Nesumnjivo je ovaj oblik prilagodbe postojao u vrijeme kad nastaje splitski prijevod *Dijaloga*, pa je njihov prevoditelj imao pred sobom gotov obrazac. U tome uvjerenju utvrđuje i paralela koju navodi Hamm za te riječi. Naime, prevoditelj *Dijaloga* lik *inkantaci(j)un* uzima prema originalnome *incantatione*, *obligaci(j)on* prema *obligatione*, ali ako poznaje domaću riječ, talijanski lik na *-ione* ne prilagođava već uzima hrvatsku istoznačnicu: *obujšćina* dolazi prema *occupatione*, *progañaj* prema *persecutione*.¹⁵

Važno je istaknuti da (prema tabličnom pregledu) tri primjera s ovim tipom tvorbe imaju prvu potvrdu upravo u ovom tekstu, dakle, prevoditelj M.N. je tvorac ovih formi, naravno prema usvojenom modelu. Imenice na *-i(j)on* u *Dijalozima* su ženskog roda, dok u djelima starijih pisaca ove imenice mogu biti i muškog roda. O tome je govorio Rešetar objašnjavajući ovaj tip posuđenica u *Libru od mnozijek razloga*. On smatra da su imenice koje su ranije ušle u jezik formirale dočetak *-i(j)un* i primljene su kao imenice muškog roda, a one koje su kao izrazito knjiške došle kasnije, primljene su s dočetakom *-i(j)on* i ženskog su roda. Rešetaru izgleda da nepromijenjeni dočetak *-i(j)on* podržava i ženski rod jezika izvornika.¹⁶ Mislim da su sve imenice ovog tipa isključivo knjiškog podri-

¹⁴ R. Strohal, *Dijalekt grada Vrbnika na otoku Krku u prošlim vijekovima upoređen s današnjim*, Rad JAZU 199; 67-152; P. Budmani, *Dubrovački dijalekt, kako se sada govori*, Rad JAZU 65; 155-179.

¹⁵ Hamm, o.c., predgovor, 57-58.

jetla, pa bi s te strane rod morao biti isti bez obzira kad su primljene — jako rano ili u zrelijim fazama hrvatskog razvoja. Pojava muškoga roda može predstavljati osobnu inovaciju pojedinih pisaca, zavedenih suglasničkim završetkom. Rasprava o tome, naravno, morala bi se temeljiti na drugačije zasnovanom istraživanju i stoga prelazi okvire ovoga rada.

Pored lika *inkantaci(j)un nalazimo* također i glagolsku imenicu *inkantanje*, i to u svezi *inkantanje djavlov* 94, što je stalno mjesto nabožnih tekstova. Sintagmu *inkantanje djavlovo* nalazimo i u *Zadarskom lekcionaru* (105 a) i u odlomku *Korčulanskog lekcionara* iz 14. st. (197a). Prevoditelj je poznavao, dakle, i tvorbu od strane osnove koja je već imala status termina u nabožnim tekstovima, ali je, vjerojatno, radi stilske raznolikosti rabio i posuđenicu *inkantaci(j)un*.¹⁷

Latinske imenice ženskog roda s dočetakom *-itas* (G sg. *-itatis*) adaptirane su u *Dijalozima* sa suglasničkim završetkom i s *i*-deklinacijom. Ove imenice ušle su rano u hrvatski jezik, preko dalmatoromanskog lika s dočetakom *-itat*, oblikovanom prema A sg. *-itatem*. Prevoditelj *Dijaloga* te imenice ima, međutim, u venecijanskom liku s dočetakom *-itad*.

Primjeri: za *krudelitad* opatovu 74; od *veće puritadi* 143; *puritadi* velike 189.

Usporedba s onovremenim djelima, kao i mlađima i starijima pokazuje ovakvu sliku:

Zb	Mc	Kš	dd	sd
karitat	ereditad	karitat	karitat	karitad
krudeltat		karitad	komoditad	
pietat		komoditad	krudelitad	

Najstarija potvrda s dočetakom *-itad* je *ereditad* iz *Mc* (1460). Podaci iz govora pokazuju da sjevernodalmatinski krajevi znaju za likove tipa *libertad* (Vrbnik).¹⁸

Tentor za dubrovački govor navodi lik *parentad* kao općeusvojen, a Stojković oblike na *-itad* u Kašićevu jeziku drži dubrovačkom osobinom.¹⁹ Književni tekstovi dubrovački ipak kroz čitavo 16. i 17. stoljeće očituju prevlast formi na *-itat*. Budući da u literarnim djelima koje je prevoditelj *Dijaloga* mogao poznavati ne nalazimo potvrda za likove na *-itad*, ostaje nam da pretpostavimo utje-

¹⁶ Rešetar, *Dubrovački Zbornik od 1520. godine*; 280-281.

¹⁷ Malić, *Kompjutorska obrada starohrvatskog latiničkog rukopisa 14. st.* "Odlomak Korčulanskog lekcionara" 170

¹⁸ Strohal, o.c.; 149.

¹⁹ M. Tentor, *O dubrovačkom jeziku s leksičke strane* u *Zbornik iz dubrovačke prošlosti* M. Rešetar, Dubrovnik 1931; 449-455; M. Stojković, *Prva Kašićeva hrvatska knjiga*, isti Zbornik, 465-467.

caj živih govora, za što nam pravo daje potvrda iz *Mc* i stanje u sjevernodalmatinskom arealu. Imenica *puritad* nije potvrđena ni u jednog starog pisca, pa je jezik *Dijaloga* njezin jedini izvor. Nije nevažno da je tu riječ prevoditelj napravio neovisno od leksema koji na tom mjestu stoji u talijanskom izvorniku, dakle, ne radi se o doslovnom tipu prilagodbe već o novotvoru našeg pisca.²⁰

Imenicama *art* i *nav* izvor moramo tražiti u talijanskom jeziku, a ne u latinskom, jer je sasvim očevidno da su primljene iz talijanskoga, gdje glase *arte*, *nave*, kao i u venecijanskom dijalektu. Obje su imenice ostale i u jeziku-primaocu ženskog roda, svedene su na suglasnički završetak i *i*-deklinaciju.

Potvrde: ku *art* imiše činiti 139; hodeći u *navi* 99; pojti s *navju* 99. Identični likovi s podudarnom deklinacijom registrirani su i u Marulića i u ostalih pisaca dubrovačko-dalmatinskoga kompleksa, tako da se može i govoriti o likovima *art* i *nav* kao o posuđenicama replikama.²¹

Općeprihvaćen lik *dota*, poznat još od 15. st. i piscima i živim govorima, dolazi iz venecijanskoga *dota*, a ne iz talijanskog *dote*. U *Dijalozima* je to također imenica ženskog roda na *-a*: dal mi jesi u *dotu* 164.

Prilagodba imenica muškog roda izražava jasnije nego istovrsni proces u ženskom rodu prestižnost venecijanskoga dijalekta. Imenice muškog roda završavaju se u talijanskom na *-o/-e*, a u venecijanskom na *-o/konzonant*. Od početaka posuđivanja iz talijanskog (venecijanskoga) postoji tendencija da imenice muškog roda dobiju konzonantski završetak jer *-o/-e* u hrvatskom ne mogu biti nastavci muškog roda. Imenice svedene na suglasnik dobivaju deklinaciju hrvatskih imenica sa suglasničkim završetkom (tipa *grad*, *grada*).

I ovdje moramo pretpostaviti da je u živom govoru postojao model posuđivanja za kojim je prevoditelj *Dijaloga* jednostavno išao. Također usporedba s talijanskim izvornikom pokazat će nam i kod ove skupine pišćev samosvojni adaptivni zahvat u znatnom broju slučajeva.

Imenice koje se u talijanskom završavaju na *-ore* (venecijanski *-or*) dobivaju u ovom tekstu dočetak *-ur*. Prema tal. *dipintore* (ven. *depentor*) registriramo: jedan *depentur* 206; мнози *depinturi* 206; prema *incantatore* stoji: ti *inkantaduri* 94; *inkantaduri* od vragov 76; prema *cavatore* — *kavatur* ki zvoñaše 90; *governatore* — ki biše *guvernadur* 207.

Osim leksema *depentur*, potvrđenog u Martina Benetevića, sve ostale imenice ovog popisa značajka su samo ovog prijevoda. Leksem *guvernadur* Akademijin Rječnik ima s potvrdom iz Crne Gore, inače navodi *guvernatur* s potvrdoma od 15. stoljeća dalje. Izvjesno je ta riječ postojala u živim govorima, s obzirom na semantiku prodrla u svakodnevni jezik istovremeno s mletačkom vlašću, pa i poslužila kao obrazac prilagodbe za sve imenice ovog tipa. Nije isklju-

²⁰ Hamm, o.c., predgovor, 58.

²¹ Hyrkkänen, o.c.; 363.

čeno da su u prilagodbi posredovali i davno preuzeti nazivi zvanja: *doktur, priur, prokuratur*, za koje potvrde imamo već od 15. st. Činjenica da su ove tri imenice latinskog podrijetla ne mijenja mnogo, bitniji je semantički moment (oznaka zvanja) i istovrstan suglasnički završetak.

I ostale talijanske imenice sa završetkom *-o/-e* dobile su konzonant na kraju. Mnoge od imenica registrirane u *Dijalozima* poznavali su i pisci starijih djela, što će u tabličnom prikazu biti očevidno. Prvo ćemo se zadržati na onim talijanskim imenicama koje se i u talijanskom književnom jeziku i u venecijanskom dijalektu završavaju na *-o*, zatim na onim koje se razlikuju u ova dva idioma.

Talijanski	Dijalozi	Ostale potvrde
bagno	u <i>bañu</i> teplu 207	Žć
battelo	u <i>batelu</i> 210	dd
canto	sliša <i>kanti</i> 180	Mk, Jud
capitulo	<i>kapitul</i> prvi 69 (=poglavlje)	Mc
cimbalo	s <i>cimbanom</i> 90	Bl
elemento	u <i>elementu</i> 99	Bl
fondamento	od <i>fundamenta</i> 159	Nsl
frutto	<i>frut</i> dobri 106; malo <i>fruta</i> 86	Jud
capitano	jedan <i>kapitan</i> 72; 139	Kor, Mc
libro	<i>libar</i> prvi 69; 100; <i>libar</i> četvrti 172	Nsl
maestro	svoga <i>meštra</i> 72	Nsl
mastello	u jedan <i>maštel</i> 89	sd
merito	učini <i>merit</i> 73	Lb, dd
miracolo	pridni <i>mirakul</i> 83; 149	Žć
panno	jedan <i>pan</i> 94	Jud
patto	s ovim <i>patom</i> 168	Nsl, Mc
pericolo	u veliku <i>perikulu</i> 84; <i>perikul</i> od smrti 107	Žć
porto	prišad u <i>porat</i> 166	Jud, Nsl
scandalo	brez <i>skandala</i> 90	Žć
solazzo	na <i>sulac</i> 132	Jud
sospetto	jimiti <i>suspet</i> 144	Žć
vasello	<i>vašel</i> s ujem 101	Kz

Usporedni popis pokazuje koliko je fond posuđenica zapravo zajednički u čitavoj starijoj čakavskoj literaturi, a ako se tomu doda da imenice koje znače predmete svakodnevice, kao što su: *maštel, porat, vašel, libar* poznaju svi pri-

morski govori, i čakavski i štokavski, onda vidimo da se pisac *Dijaloga* rado okretao rječničkom fondu razgovornog idioma.

Zanimljivo je također da neki leksemi registrirani u *Dijalozima* žive u sjevernodalmatinskim govorima i danas. Takav je slučaj s leksemima *pat* ('ugovor'), *merit* ('zasluga') koji se rabe u vrbničkom govoru. Bartolijev popis leksema tipičnih za krčki govor začuđujuće je podudaran s popisom iz *Dijaloga*.²² Osim općepoznatih (*mastel*, *mirakul*, *perikul*) zanimljivo je da krčki govor ima i *depentur*, koji pak ne poznaju drugi pisci, pa ni autoru ovog prijevoda najbliži Marulić. Marulić ima lik *pentur*. Sve to ukazuje na mogućnost da su likovi kakve nalazimo u *Dijalozima* učvršćeni u jeziku već do 15. stoljeća, tako da tekstopisac 16. st. očituje stupanj prihvaćenosti modela.

Skupina imenica čiji se likovi razlikuju u venecijanskom dijalektu i talijanskom jeziku zastupljena je s dosta primjera.

Talijanski	Venecijanski	Dijalozi	Ostale potvrde
cantone	canton	u <i>kantun</i> 147	Žć
colore	color	promini <i>kolur</i> 125	Jud
dracone	dracon	vidi <i>drakuna</i> 75	Lb,PK
marangone	marangon	biše <i>marangun</i> 137	dd,Dbk
nepote	nepot	svomu <i>neputu</i>	Lb
prigione	preson	u <i>pržun</i> 131	Žć
presente	present	jedan <i>prežent</i> 152	MD
santese	santes	od <i>santizov</i> 154	Ks
segnale	segnal	<i>siñal</i> križa 95	sd

Koliko to omogućavaju Hammovi podaci o leksiku izvornika, moguće je zaključiti da je leksem *prežent* (prema originalnom *uno presente*) novotvor našeg pisca, napravljen prema talijanskoj riječi.²³

Pri prilagodbi su svakako bili bitni oni leksemi koji su već učvršćeni u govorima i koji su po svojoj semantici pripadali civilizacijskom leksiku, najproširenijem među posuđenicama. Sve su takve riječi dobile suglasnički završetak i sve su prilagođene prema venecijanskom modelu. Najbolji primjer su leksemi *kantun*, *kolur*, *marangun*, koje možemo naći i danas u svim primorskim govorima. Imenica *neput* u takvom liku je možda najočitiji dokaz proširenosti venecijanskog modela. U dalmatoromanskom je ova imenica glasila *nepuč*, dok svi primorski pisci i svi govori imaju samo *neput*.²⁴ Rešetar smatra da je uzrok pri-

²² Strohal, o.c.; 149; M.G. Bartoli, *Das Dalmatische Altromanische Sprachreste von Veglia bis Dubrovnik und ihre Stellung in der Apennino – Balkanischen Romania*, Heft II, Glossare und Texte, Gramatik und Lexikon, Wien 1906.

²³ Hamm, o.c., predgovor, 57-58.

²⁴ Rešetar, *Jezik Marina Držića*; 217; Bartoli, o.c.

hvaćanju tog venecijanskog lika u prestižnosti venecijanskog idioma nad hrvatskim u određenom povijesnom razdoblju. Iako je narod imao svoje rodbinsko nazivlje, posezao je, kako veli Rešetar, za "finijim riječima iz jezika naroda koji je kulturno stajao više od njega".²⁵ Vjerojatno se otuda i u današnjim primorskim govorima češće i radije rabe nazivi *kunjada*, *kunjad*, *kuzina*, *kuzin* nego domaći *zet*, *šura*, *rođak* i sl.

Od istaknutog pravila da se svaki talijanizam svodi na konzonantski završetak ne odstupaju ni talijanske imenice s dočetkom *-iere*: svrhu *kandelira* 103 (tal. *candeliere*), *timunir* od *navi* 210 (*timoniere*).

U kategoriji vlastitih imena ovaj mehanizam nije potpuno djelovao, pa u *Dijalozima* pored prilagođenih oblika: *Benedit* 103, *sveti Stipan* 82, *sveti Prokul* 90 možemo pročitati i *Fortunato* 93, *Marčelo* 97. Očito se imena primljena u narodu potpuno prilagođuju, za što je primjer ime *Stipan* prema lat. *Stephanus*, dok se ona koja narod doživljava kao strana primaju u neprilagođenom obliku. Ovaj otklon očevidan u vlastitim imenima podržava misao da narodni govori imaju izgrađen model prilagodbe samo za opće imenice muškog roda a ne i za vlastita imena.

Budući da je latinski jezik službeni jezik crkve, posuđuje se od najranijih vremena iz toga jezika. Sa sigurnošću se može pretpostaviti da je sva crkvena terminologija potvrđena prije 14. stoljeća preuzeta iz latinskoga. Ovo je nužno istaknuti zbog onih imenica kojima se sa suvremenog stajališta teško može odrediti podrijetlo – talijansko ili latinsko.

Tu spadaju imenice *habit* 76; *heretik* 79, gdje na latinski kao jezik-davalac upućuje glas /h/. U talijanskom te riječi glase *abito*; *eretico*, pa je stoga teže pretpostaviti talijanski utjecaj. Lik *habit* potvrđen je u *Rz* (1345), dok *Žć* poznaju *abit*, *eretik*. Na preuzimanje latinskih likova utjecalo je najvjerojatnije školovanje prevoditelja *Dijaloga*.

Pojava lika *heretik* u *Dijalozima* korigira navode ARj u vezi s ovom riječi. ARj ima *heretik* s prvom potvrdom iz 17. stoljeća, *eretik* iz 16. st., što opet valja ispraviti s obzirom na potvrdu iz *Žć* (1400).

Imenice s latinskim dočetkom *-ium* u *Dijalozima* su svedene na *-ij* i sve su muškog roda: *pali*j 73; *studij* 100; *remedij* 124; *spacij* 219; *purgatorij* 201; *cimitorij* 205, *oficij* 153.

Na isti su način prilagođena i vlastita imena: *Bažilij* 76; *Bonifacij* 88; *Ekvij* 76; *Feličij* 78; *Konstancij* 82; *Julij* 79 itd.

Žć imaju lik *cimiterij*, što je s morfološkog stajališta isti oblik kao u našeg pisca i što je nužno istaknuti ne samo zbog starine adaptivnog modela ovog latinskog imeničkog tipa, nego i stoga što za ovaj leksem ARj prvu potvrdu donosi tek iz djela M. Orbinija.

²⁵ Rešetar, *Dubrovački Zbornik od 1520. godine*; 278.

Imenica *notarius* prilagođena je na isti način: jedan *notarij* 87, za što potvrdu nalazimo u *Mc* u 15. st. *Dijalozi* prvi donose i riječ *kardinal* 201, pa i u tom smislu treba korigirati ARj, koji prvu potvrdu ima iz 17. stoljeća.

Latinske imenice na *-arium* prilagođene su na dočetak *-ar*: iz *granara* 92 (*granarium*=žitnica), dvisti *stari* 101 (*starium*= mjera za težinu). Obje su riječi u ovom liku jako stare, *granar* je potvrđen već u 15. stoljeću, a *star* u 14. st., u Mikaljinom *Blagu jezika slovinskog* i u dubrovačkom govoru.²⁶

Iz balkanskog latiniteta potječe imenica *mir* 113, a dalmatoromanski je izvorište leksemama *maráč* u pojavnici *marča miseca* 223, zatim *žmul* 105; 135, što je poznato i piscima i živim govorima na potezu od Krka do Dubrovnika. Dalmatoromanskog je podrijetla i imenica ženskog roda *bolotura* 111 (*ballatoria*).²⁷

Nepodudaranje u rodu između jezika-davaoca i jezika-primaoca javlja se u malom broju slučajeva. Ponegdje je promijenjeni rod odlika samo ovog teksta, a ponekad se s promijenjenim rodnom imenica pojavljuje i u ostalim starijim djelima.

Prema talijanskom *vendetta* *Dijalozi* imaju *vindit* 91, što je odlika samo ovog djela, dok u drugim uspoređivanim tekstovima ova imenica ima ženski rod (*Žć* – učin'u *vinditu*). Isto tako prema tal. *finestra* *Dijalozi* formiraju lik muškog roda *funestar*: po *funestru* 101 (L sg.), za što nema potvrda izvan ovog teksta. Ovdje se može pretpostaviti utjecaj roda hrvatske istoznačnice *prozor*.

Imenica *febra* ima dva roda, iako je u talijanskom ženskog (*febbre*) kao i u venecijanskom (*fibra*). Primjeri za muški rod: jimijući *febar* 77; neće jimiti *febra* 77; s velikim *febrom* 77; ženski rod pokazuju primjeri: jedna velika *febra* 194; *febra* velika 204. Svi primorski govori imaju danas oblik ženskog roda, a otočki govori (Božava, Molat) muški. Skok je pojavu muškog roda tumačio tako što je pretpostavio da je lik *febra* shvaćen kao G jd. prema kojemu je napravljen N jd. – *febar*.²⁸

Talijanskom liku *valigia* odgovaraju venecijanski dubletni likovi: *valisa/valise*, prema čemu *Dijalozi* formiraju imenicu muškog roda sa suglasničkim završetkom – jedan *valiž* 101. Isključivo je venecijanska forma *valise* mogla biti ishodište liku *valiž*. *Valiž* je potvrđen već od 15. stoljeća. Danas, naprotiv, primorski govori obično rabe lik *valiža*.²⁹

Talijansko *raggio* postaje *raža*: pod jednom *ražom* 101, kao što ima i dubrovačko *Libro od mnogijeh razloga*. Rešetar to smatra novijom pozajmljenicom,

²⁶ Rešetar, *Dubrovački Zbornik od 1520. godine*, 282; Budmani, o.c.; 162-165.

²⁷ Tagliavini, o.c., 452, bilješka 4.

²⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, s.v. *febra*.

²⁹ ARj. s.v. *valiža*.

izravno preuzetom iz talijanskog književnog jezika, ali promjenu roda ničim ne objašnjava. Promjenu roda mogla je uvjetovati hrvatska istoznačnica *-zraka*.

Prema tal. *canestro* venecijanski lik glasi *canestra*, ženskog je roda i tako nalazimo i u *Dijalozima*: dvi *kunestre* 143; *kunisticu* 143; u jednoj *konestri* 107. Ranija potvrda je iz *Žć* (konestrice).³⁰

U samo jednom slučaju izostala je potpuno adaptacija leksema iz izvornika, pa se prema originalnom *chancro* i u prijevodu pojavljuje lik *kankro*.³¹ U talijanskom je to imenica muškog roda, dok se u našem tekstu ne može rod sa sigurnošću odrediti, jer to kontekst ne dopušta. Rečenica glasi: od jedne nemoći ka se zove *kankro* 180. Ovaj leksem je poznat isključivo prevoditelju *Dijaloga*. Izvan ovog teksta nema potvrda za taj lik, uobičajeni je lik u primorskoj književnosti – *kankar*.

Adaptacija pridjeva i priloga

U prijevodu *Dijaloga* pridjevi i prilozi stranog podrijetla nisu brojni kao imenice. Budući da se i talijanski prilozi kao i mnogi hrvatski svršavaju na *-o*, nema nikakvih izmjena koje bi zahtijevale posebnu pozornost. Nalazimo: opusti se *siguro* vladati 106, gdje je *siguro* prema venecijanskom *seguro*. Drugi primjer je: ja ću ti vele *devoto* davati 76. Prilog *devoto* jako je frekventan u starijoj nabožnoj primorskoj književnosti, a posebno se može istaknuti njegova zastupljenost u Marulićevoj *Juditi* i *Naslidovanju*.³²

Među pridjevima bilježimo: *kuntent* prema tal. *contente* (bi vele *kuntent* 132). Prilagodba se sastoji u svođenju na suglasnički završetak u skladu s hrvatskim sustavom. Drugi primjer je zanimljiv na poseban način. Tal. lik *chiaro* (N sg. muškog roda) dolazi uz imenicu srednjeg roda: biše vrime vele *kjaro* 146. U ovom slučaju ne možemo sa sigurnošću govoriti o adaptaciji roda prema hrvatskom, jer nemamo potvrda za slaganje pridjeva uz koju drugu imenicu, pa ne vidimo kako bi glasio N jd. za muški rod. Jedini primjer ženskog roda pridjeva imamo u primjeru: *krudela* kuga 219, prema tal. *crudele*, *-a*.

Adaptacija glagola

Prilagodba glagola ogleda se u zamjeni talijanskog infinitivnog dočetka *-re* hrvatskim dočetkom *-ti*: *usare* postaje *užati* 67; *castigare* daje *kaštigati* 184;

³⁰ Malić, *Kompjutorska obrada starohrvatskoga latiničkog rukopisa 14. st. "Žića svetih otaca"*, v. Čestotni rječnik.

³¹ Hamm, o.c., predgovor, 57.

³² P. Skok, *O stilu Marulićeve 'Judite'*, u *Zbornik M. Marulića*, JAZU, Zagreb 1950; 169-170; M. Hraste, *Crtice o Marulićevoj čakavštini*, isti *Zbornik*; 260-264; *Sabrana djela M. Marulića*, priredio akad.dr. Milan Moguš, izdavač Splitski književni krug; knj. I-*Judita*, Split 1988; knj. IX – *Naslidovanje*, Split 1989.

prema *praticare* stoji *pratikati* 132; *governare* je primljeno kao *gubernati* 85; *presentare* kao *presentati* 79. Prema tako formiranom infinitivu grade se lični glagolski oblici: bi *mirital* 73 (*meritare* – *miritati*); biše ga štimal 84 (*stimare* – *štimati*); jednoga ki *skapula* 210 (*scapolare* – *škapulati*); biše *urdinal* 101 (*ordinare* – *urdinati*).

Mnoge od ovih glagola poznaju u istoj formi pisci stariji od splitskog prevoditelja, kao i narodni primorski govori, te se slobodno može reći da je adaptacijski model veoma star. Tako se npr. *kaštigati* potvrđuje već u 14. st., zatim u *Žć*, u Marulićevoj *Juditi*, u dubrovačkom *Lb*, *užati* je općepoznato u govorima i u književnim tekstovima (*Lb, Žć*), s Marulićem se slaže naš pisac po uporabi glagola *ordinati*, *štimati*, s *Lb* po glagolu *gubernati*.

Na stupanj usvojenosti glagola stranog podrijetla ukazuje oblikovanje ličnih glagolskih oblika po hrvatskom tvorbenom obrascu. Udomaćeni glagol postaje izvor daljih izvođenja, pa se tako trpni pridjev u funkciji kvalifikativa ponaša isto kao i kad je građen od domaćih glagola. Potvrđeni su primjeri od vrlo čestih glagola, od *desviare* – *dezvijan* 105 i od *desperare* – *dešperan* 85. Trpni pridjev ovih glagola u talijanskom glasi *desviato*, *desperato*, dok je tvorba našeg pisca očito neovisna od talijanskog modela. U jeziku naših pisaca ta se dva trpna pridjeva rabe kao pravi pridjevi, a također i u živim govorima.

Pri adaptaciji nesvršenih glagola između osnovnog morfema i infinitivnog nastavka *-ti* umeće se infiks *-iva* po obrascu: *denegare* → *deneg-iva-ti* (ča *denigivaš* 137); *scusare* → *skuž-iva-ti* (*skuživajući* 78); *adorare* → *ador-iva-ti* (*adorivahu* 112).

Potvrde iz jezika pisaca (Marulić, Nalješković, Ranjina – *adoravati*, Marulić: *denigati*, *Kz*, *Trz- skuživati*) očituju postojanje potrebe da se imperfektivnost glagola pojača uvođenjem infiksa (*-iva/-ava*). Usporedba Marulićeva *denigati* i lika *denegivati* prevoditelja *Dijaloga* (oboje prema tal. *denegare*) očit je dokaz da je imperfektivizacija pomoću infiksa *-iva* proces koji traje, odnosno da još nije potpuno usvojen i završen.

Pored problema prilagodbe posuđenica pozornost privlači i pitanje semantičkih skupina u kojima se one javljaju, kao i njihova stilaska valentnost.

Prva skupina u kojoj se registrira znatan broj posuđenica je religiozna terminologija i nazivlje vezano za crkvu i obrede: *almožina*, *adoravati*, *cela*, *habit*, *heretik*, *hostija*, *inkantadur*, *komunion*, *oficij*, *palij*, *pištula*, *pročesion*, *purgatorij*, *relikvija*.

Druga skupina su apstraktne imenice, odnosno nazivi za pojmovlje apstraktnog karaktera: *devocion*, *diškordija*, *ličencija*, *merit*, *meštija*, *mirakul*, *obligacion*, *oferta*, *perikul*, *preša*, *regula*, *skandal*, *sulac*, *suspet*, *šentencija*, *užanca*.

Posuđenice se rabe i za imenovanje zvanja i zanimanja: *depentur* (slikar), *gubernadur* (upravitelj), *kapitan*, *kardinal*, *kavator* (kopač), *marangun* (drvo-

djelja), *meštar* (majstor, učitelj), *notarij*, *santiz* (čuvar crkve, sakristan), *timunir* (kormilar).

Konačno, najveću skupinu predstavlja fond posuđenica kojim se obilježava pojmovlje svakodnevice, što bismo mogli nazvati civilizacijskim leksikom. Tu bi spadale posuđenice kojim se imenuju plovila: *nav*, *batel*, posuđe: *vašel*, *maštel*, *konistra*, *žmul*, dijelovi tijela: *škina* (leđa), te čitav niz predmeta i pojava svakodnevnog života: *bañ*, *bakita*, *bolotura*, *cimban*, *dota*, *febra*, *fundament*, *funestar*, *granar*, *grota*, *kandela*, *kandelir*, *kantun*, *kolur*, *kuntrata*, *kuperta*, *libar*, *mir*, *pan*, *porat*, *pržun*, *star*, *valiž*.

Usporedba s opisom živih govora iz primorja pokazuje da i u tim idiomima najveći broj posuđenica otpada upravo na pojmovlje svakodnevnog života, nazive zanimanja, nazive vezane za graditeljstvo, pa je sasvim sigurno tom sloju i u našeg pisca izvor živi splitski govor.³³ Kako je za svaku kategoriju u prednjim dijelovima ovog teksta označena potvrda iz drugih djela, vidi se njihova proširenost i u književnom jeziku dubrovačko-dalmatinskog areala.

Postojanje posuđenica u živom govoru znači da je i piščevu idiolektu svojestvena uporaba posuđenica, što se u književnom oblikovanju može iskoristiti kao stilsko sredstvo. Jednom broju posuđenica možemo i u vremenu kad nastaju *Dijalozi* naći hrvatsku istoznačnicu i s dosta sigurnosti pretpostaviti da ju je prevoditelj morao poznavati.

Naime, ako se jedan broj hrvatskih leksema, prema kojima stoje u *Dijalozi-ma* posuđenice, potvrđuje već u Vrančićevu petojezičnom *Dikcionaru*, sasvim je sigurno taj sloj kroatizama bio poznat i splitskim govornicima na početku 16. st. Vrančić bilježi *prozor* (Dij.: *funestar*), *sukno* (Dij.: *pan*), *sumnja* (suspet), *plod* (ovdje-frut), *pisan* (Dij.: *kanat*). Uporaba posuđenica odraz je težnje da se jezik prijevoda uskladi s jezičnim navikama čitateljske publike, a istovremeno da se tekst gradi biranim leksikom.

U nekim slučajevima opozicija hrvatska riječ – posuđenica ima i elemente terminološkog kvalifikativa. Tako se paralelno javljaju leksemi *mirakul* i *čudo*, što bi se moglo uzeti kao sinonim. Međutim, u tekstu ovog prijevoda *mirakul* označava neki nadnaravni zahvat, nesvakidašnji događaj, dok je *čudo* nešto manje neobično i pri čemu ne sudjeluje (bar ne u velikoj mjeri) nadzematljski element. *Mirakulom* zove splitski prevoditelj uskrsnuće umrlog djeteta (str. 73), a za nekog sveca kaže da je "kripostan činiti čudesa i mirakuli" (84), što implicira različita značenja.

Ponekad se domaćom riječi tumači posuđenica, i to kao kontaktni sinonim s veznikom *ili* (aliti): *raža aliti zraka* 129. Postoji čitav niz distantnih sinonima, što bi se moralo obraditi u posebnoj studiji i gdje se sinonimija ne može svesti samo na relaciju posuđenica – hrvatska riječ, dok nas ovdje zanima distantni

³³ Strohal, o.c., Budmani, o.c.

sinonimni par *plod* – *frut*. Pored slučajeva gdje se riječ *frut* rabi s doslovnim značenjem 'plod biljke', kao što je u primjeru: *na maslinah bi malo fruta* 86, ima primjera gdje *frut* dobiva preneseno značenje – 'plod nastojanja, djelovanja, uspjeh uopće; a pored njega se u istom značenju 'uspjeh' javlja i hrvatski leksem *plod*.

Primjer takve sinonimije je svakako posljedica brižljiva stiliziranja iskaza: I sveti ljudi kada vide da njihov trud jest brez *ploda*, v jino mesto pojduť gdi njihov trud *frut* učini (106). Upravo u značenju 'uspjeh' rabi se riječ *frut* vrlo često u tekstu *Dijaloga*. Pretpostavimo li da je riječ *frut* ušla u govor kao oznaka 'ploda biljke', onda nam primjer *Dijaloga* pokazuje mogući transfer značenja posuđenice kad ona postane svojina književnog izraza. Nije nevažno da, prema Deanovićevu *Talijansko-hrvatskom rječniku*, talijanski jezik u figurativnom značenju 'dobit, dohodak, kamata' ima također leksem *frut*. Marulić, pak, *frutom* označava 'plod, voće'.

Raščlamba leksičkog fonda splitskog prijevoda *Dijaloga Grgura Velikoga* otkrila je neočekivano velik broj posuđenica. Odmah se nametnulo pitanje njihova izvorišta i podrijetla, semantike, i konačno, načina na koji se prilagođavaju hrvatskom sustavu. Pri tome je utvrđeno da se prilagodba novoprimitih leksema vrši prema modelima koji već postoje prije 1513. godine, kad nastaje ovaj prijevod, i prema kojima se ponašaju sve riječi stranog podrijetla koje naš autor unosi kao samosvojno prevoditeljsko rješenje.

Opaža se malen broj dalmatoromanskih posuđenica, znatan broj latinskih riječi, a izrazito velik broj talijanizama primljen posredovanjem venecijanskog dijalekta, koji je onda predstavljao i model prilagođavanja riječi čisto knjiškog podrijetla. Riječ koja ranije nije potvrđena pri preuzimanju podvrgavala se postojećem modelu, a taj je najčešće formiran prema venecijanskom liku. O ustaljenosti načela prilagođavanja posebno govori fonološka prilagodba, o kojoj ovdje nije bilo riječi, ali o kojoj su napisane brojne radnje, te se u svakom od ovdje navedenih i promatranih leksema može lako ustanoviti utjecaj venecijanskog narječja. Starinu nekih riječi upravo i možemo utvrditi na osnovi fonoloških izmjena, što je u znanstvenoj literaturi već odavno temeljito obrađeno, pa ovdje nije bilo nužno o tome govoriti.³⁴

Navedene paralele iz starijih djela ili djela suvremenih našem piscu služile su kako za utvrđivanje starosti prilagodbenih modela, tako i da se pokaže postojanje zajedničkog leksičkog fonda u jeziku starijih hrvatskih prozних ostvarenja, osobito onih koji su tematski i sadržajno srodni (nabožni, poučni, pripovjedni i propovjedni tekstovi). Podaci o stanju u govorima pokazali su da se načelo prilagodbe zapravo formira čim riječ uđe u sustav živog jezika i da je to načelo

³⁴ Muljačić, o.c.; Tagliavini, o.c.

uglavnom isto na cijelom primorskom potezu. To su najbolje očitovali podaci o istovrsnim likovima u govoru Vrbnika i Dubrovnika.

Što je u *Dijalozima* frekvencija posuđenica mnogo veća nego u ostalim promatranim djelima, razlog je u karakteru djela (prijevod), u učenosti prevoditelja, u njegovoj namjeri da ostane vjeran visokom stilu originala i dosta često u potrebi da imenuje pojam ili pojavu za koju hrvatski njegova vremena nema istoznačnicu ili je on sam ne zna. Iz tog se razloga jedan broj posuđenica i potvrđuje prvi put u ovom djelu.

Sve to konačno pokazuje da je u 16. stoljeću hrvatski književni jezik dalmatinskoga kruga imao izgrađeno načelo jezičnog prilagođavanja posuđenica, da je imao naviku da posuđenice uvodi u literarni izraz i da se ne može 16. stoljeće uzeti kao početak prilagodbenih procesa u hrvatskom jeziku već samo kao jedna od faza toga procesa. U tom se smislu onda neke teze Hyrkkänenena i Nyomárkaya mogu korigirati, kao što se i podaci Akademijina Rječnika mogu dopuniti novim potvdama, ispraviti neka datiranja, te zaključiti da otkriće i objavljivanje kojega dosad nepoznatoga djela redovito razmiče granice naših znanja o jeziku i stilu starih pisaca. Grgurovi *Dijalozi* svojim fondom posuđenica potvrdili su Barićevu lucidnu misao da je "istorija jezika u mnogočem istorija saobraćaja".³⁵

³⁵ H. Barić, *O uzajamnim odnosima balkanskih jezika, I. Ilirsko-romanska jezična grupa*, Beograd 1937, paragraf 32.

Résumé

L'ADAPTATION MORPHOLOGIQUE DES MOTS D'EMPRUNT DANS LES
DIALOGUES DE GRÉGOIRE LE GRAND DE L'ANNÉE 1513

Les Dialogues de Grégoire le Grand, une traduction de l'oeuvre connue, de contenu religieux-didactique, qui fut traduit à Split en 1513 par l'auteur sous les initiales M.N., sont distingués par un grand nombre de mots d'emprunt ce qui est expliqué par une grande dépendance de l'auteur vis-à-vis de l'original, par la conformation à la manière populiste d'explication, par les lacunes de s'exprimer dans la langue littéraire croate au commencement du 16-ème siècle, comme aussi par les motifs émanant de l'exigeance stylistique.

Etant donné que la traduction est exécutée à la base de l'original italien, les types de l'adaptation sont identifiés en relation *la langue italienne-croate*, et en partie aussi en relation *la langue latine-croate*.

Les adaptations des formes italiennes ont été soumises à certaines conformités, d'ailleurs respectées par d'autres auteurs du Littoral, dalmate et ragusain, mais elles découvrirent en même temps que le modèle d'adaptation n'était pas pour la plupart la langue littéraire italienne mais plus souvent le dialecte vénitien. On peut supposer que les vénitianismes ont pénétré d'abord dans les parlers croates vivants où fut exécutée la dite adaptation qui fut après coup le modèle d'adaptation pour le lexique de provenance expressément littéraire et intellectuelle. Le modèle vénitien s'imposa, pour la morphologie comme aussi pour la phonologie, ne tenant compte ni de la sémantique des mots d'emprunt, ni de leur caractère d'emploi dans la langue communicative ou littéraire. Ce même modèle, employé par l'auteur, fut connu aussi aux écrivains précédents, même aux écrivains du 16-ème siècle et aux siècles postérieurs ce qui parle sur les tendances générales dans le processus de l'adaptation morphologique et phonologique des mots d'emprunt dans la pratique littéraire croate d'avant l'époque dite "illyrienne".